

Jurij Perovšek

Slovinci in jugoslovanska skupnost 1918–1941*

V razpravi bomo obravnavali odnos Slovencev do Jugoslavije oziroma med slovenstvom in jugoslovanstvom, torej eno od osrednjih vprašanj, ki je opredeljevalo slovensko narodno politiko v prejšnjem stoletju. Obravnava je osredotočena na čas med svetovnima vojnama, ko je zaživela prva jugoslovanska država – Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev (Kraljevina SHS), od leta 1929 Kraljevina Jugoslavija –, v kateri so se razkrili ključni problemi slovenskega narodnopolitičnega bivanja v jugoslovanski skupnosti. Le-ti so nato Slovence v različnih oblikah in na različne načine spremljali skozi vse jugoslovansko obdobje v slovenskem narodnopolitičnem razvoju.

Slovinci so po kratkotrajni izkušnji nacionalne državnosti v novembra 1918 obstoječi Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov,¹ v prvo jugoslovansko skupnost stopili v pričakovanju, da bodo, kot je poudaril prof. Stiplovšek, »imeli v novem državnem okviru bistveno večje možnosti za odločanje o svojih temeljnih družbenopolitičnih, socialno-ekonomskih in kulturno-prosvetnih zadevah kot v razpadli avstroogrski monarhiji, torej široke avtonomistične oziroma federalistične pravice«. ² Vendar temu ni bilo tako. Upe v dosego avtonomnega slovenskega državnopravnega položaja v jugoslovanski državi je pokopala Vidovdanska ustava, sprejeta 28. junija 1921, ki je bila v načelnem pogledu tako glede klasičnih pravic in svoboščin kot tudi glede socialno-ekonomskih pravic med takratnimi ustavami dokaj napredna, izrazito nedemokratična pa je bila glede vprašanj, ki so zadevala narodno problematiko.³ Temeljni značilnosti Vidovdanske ustave, ki sta odločilno zaznamovali politično življenje v Kraljevini SHS, sta namreč bili jugoslovanski narodni unitarizem in državni centralizem. Vidovdanska ustava je Slovincem, Hrvatom in Srbom (drugih nacionalnih imen ni niti omenjala) odvzela narodno individualnost in jih kot izmišljeno (jugoslovansko) nacionalno celoto vpenjala v strogo centralistični jugoslovanski državni okvir. To je že izoblikovane jugoslovanske narodne entitete, v ustavi opredeljene le kot »plemena« enotnega (jugoslovanskega) naroda, obsojalo na formalnopravni nacionalni izbris. Narodni unitarizem Vidovdanske ustave so utemeljevala posebej v ta namen oblikovana določila, da je »službeni jezik kraljevine (...) srbsko-hrvatsko-slovenski«, njeni državljani pa – z izjemo manjšin »drugega plemena in jezika« – »srbsko-hrvatsko-slovenske narodnosti«. Načelo nacionalne enotnosti so poleg teh uveljavljale še druge določbe: določba, da morata kralj in prestolonaslednik v svoji prisegi pred Narodno skupščino izjaviti, da bosta varovala »edinstvo naroda«, določba, da morajo vse šole »dajati moralno vzgojo in razvijati državljansko zavest v duhu narodnega edinstva«,

* Za tisk prirejeno predavanje na svečanosti ob imenovanju zaslužnega profesorja Univerze v Ljubljani dr. Miroslava Stiplovška za častnega člana Zveze zgodovinskih društev Slovenije in Zgodovinskega društva Ljubljana, 9. junija 2005 na Filozofski fakulteti v Ljubljani.

¹ O tem Jurij Perovšek: *Slovenska osamosvojitve v letu 1918: študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov.* – Ljubljana: Modrijan, 1998, 191 strani.

² Miroslav Stiplovšek: Prizadevanja za avtonomijo Slovenije od ustanovitve jugoslovanske države do kraljeve diktature (1918–1929). *Časopis za zgodovino in narodopisje*, letnik 65 (nova vrsta 30), Maribor 1994, št. 1, str. 77.

³ Majda Strobl, Ivan Kristan, Ciril Ribičič: *Ustavno pravo SFR Jugoslavije.* – Ljubljana: Univerzum, 1981, (3., spremenjena in dopolnjena izd.), str. 33–34.

določba o prepovedi izdajanja časopisov in tiska, ki bi izzival k »plemenskemu razdoru« ter določba, da je vsak državlján dolžán »služiti interesom narodne skupnosti«.⁴

Vzporedno z uzakonitvijo nacionalnega unitarizma je Vidovdanska ustava uzakonila tudi državni centralizem. Ustava je določila, da je treba upravno oblast v vsej kraljevini izvajati na enak način, to je po posameznih upravno-teritorialnih enotah (t. i. oblasteh), oblikovanih po naravnih, socialnih in gospodarskih merilih in z največ 800.000 prebivalci. Ustava je tudi določala, da je na čelu vsake oblasti t. i. veliki župan, ki ga postavlja kralj in ki prek državnih organov opravlja posle državne uprave v posamezni oblasti.⁵

Centralistični državni sistem, ki ga je utemeljila Vidovdanska ustava, je bil pravno dograjen 26. aprila 1922, ko je Pašičeva vlada razglasila Uredbo o razdelitvi države na oblasti ter Zakon o občí upravi in Zakon o oblastni in sreski samoupravi. Po Uredbi o razdelitvi države na oblasti je bila Kraljevina SHS mimo vseh narodnih in zgodovinskih meril povsem mehanično razdeljena na 33 upravnih oblasti. Med temi sta bili dve na slovenskem ozemlju: ljubljanska (s sedežem v Ljubljani) in mariborska (s sedežem v Mariboru). Ljubljanska oblast je obsegala jugoslovanski del nekdanje Kranjske z Jezerskim ter sodne okraje Laško, Brežice in Sevnica iz nekdanje Štajerske ter hrvaški okraj Kastav, mariborska oblast pa je poleg preostalega dela jugoslovanske Štajerske obsegala tudi nekdanj koroški prevaljski okraj ter Prekmurje in Medžimurje na Hrvaškem. Slovenija je bila s tem upravno razkosana na dva dela, to pa je Slovincem odvzelo eno izmed temeljnih možnosti za skladen nacionalni razvoj – to je enotnost lastnega narodnega ozemlja. To možnost je dodatno omejeval Zakon o občí upravi, po kateri je bil veliki župan, ki ga je na predlog ministra za notranje zadeve imenoval kralj, podrejen beograjski vladi in je bil v resnici le državni uradnik, ki se je ravnal po odločitvah centralne oblasti. Toda s tem centralni oblasti ni bil samo zagotovljen nadzor nad velikimi župani, ampak tudi nad organi ustavno zagotovljene oblastne samouprave – to je nad oblastnimi skupščinami (v njihovi pristojnosti so bila predvsem oblastna finančna in gospodarska vprašanja). Po Zakonu o občí upravi je namreč veliki župan kot politični predstavnik vlade to vlado predstavljal tudi pri oblastni samoupravi. Pri tem je bil toliko samostojen, da je lahko na svojo lastno pobudo zadržal izvršitev vsake odločbe samoupravnih organov, ki ni bila utemeljena v ustavi, v zakonih ali v oblastnih uredbah. Zoper njegovo odločbo je bila pritožba mogoča le na Državni svet – to je na vrhovno upravno sodišče, katerega člane sta določila kralj in Narodna skupščina. Samouprava in samoupravne pristojnosti oblasti, ki jih je dopuščala Vidovdanska ustava, so bile s tem podrejene odločitvam velikega župana in Državnega sveta. Glede na to pa oblastna samouprava v ničemer ni spodkopala centralistične državne ureditve, ki jo je uzakonjala Vidovdanska ustava, saj so bili oblastni samoupravni organi podrejeni centralni vrhovni upravi. Po Vidovdanski ustavi je institut oblastne samouprave temeljil le na tehnični razdelitvi opravljanja državnih zadev. Tako so po načelu *iure delegatio* samoupravni organi na oblastni ravni po pooblastilu centralnih državnih organov izvajali del njihovih nalog, hkrati pa so bili še vedno podrejeni centralni beograjski upravi. Vidovdanska ustava in na njej temelječa upravna in samoupravna ureditev sta s tem ustvarila zaokrožen in neprediren centralistični državni sistem, ki je povsem umetno oblikovanim upravno-teritorialnim enotam onemogočil samostojno odločanje pri opravljanju javnih zadev.⁶

⁴ *Uradni list deželne vlade za Slovenijo*, letnik III, št. 87, 27. 7. 1921, 233., Ustava kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, čl. 3, 16, 19, 21, 58, 72, 128, 138.

⁵ Jurij Perovšek: Unitaristični in centralistični značaj vidovdanske ustave. *Prispevki za novejšo zgodovino*, letnik XXXIII, Ljubljana 1993, št. 1–2, str. 20.

⁶ *Prav tam*, str. 20–25.

Podobno je bil utemeljen narodnopolitični in državnopravni razvoj v jugoslovanski državi tudi po uvedbi osebne diktature kralja Aleksandra 6. januarja 1929. Kralj Aleksander, ki je na ta dan razveljavil Vidovdansko ustavo, razpustil Narodno skupščino in onemogočil gonilno silo demokratičnega parlamentarnega sistema – politične stranke, saj je prepovedal in razpustil vse, je do konca leta 1929 na novo uzakonil jugoslovanski narodni unitarizem in državni centralizem. V Zakonu o spremembi in dopolnitvi zakona o zaščiti javne varnosti in reda v državi z dne 6. januarja 1929 je najprej ponovno opredelil Slovence, Hrvate in Srbe zgolj kot »plemena« enotnega jugoslovanskega naroda. V 3. oktobra 1929 razglašenem Zakonu o nazivu in razdelitvi kraljevine pa je šel še dlje. Jugoslovanski narodni unitarizem je zakonsko uveljavil tudi z novim državnim nazivom, saj je naziv kraljevine, ki ga je do tedaj sestavljalo troje »plemenskih« imen – srbsko, hrvaško in slovensko – spremenil v eno, narodne individualnosti prekrivajoče jugoslovansko ime. Od oktobra 1929 je torej obstajala Kraljevina Jugoslavija, ki je bila po novem razdeljena na devet banovin. Na tej podlagi sta se ljubljanska in mariborska oblast združili v Dravsko banovino, ki je v glavnem obsegala vse slovensko ozemlje v Kraljevini Jugoslaviji, vendar brez črnomaljskega in metliškega okraja, pač pa z hrvaškim okrajem Čabar. Zamenjavo s sosednjo Savsko banovino in s tem prilagoditev narodnostnim mejam so izvršili 28. avgusta 1931. Toda nova upravna razdelitev na posamezne banovine, v slovenskem primeru prilagojene narodnostnim mejam, ni izpodbijala načela državnega centralizma. Banovine so bile pravno-teritorialne enote, ki so bile kljub svojim zakonsko zagotovljenim pristojnostim na področju občne uprave še vedno neposredno podrejene centralni državni oblasti v Beogradu. Ban, ki je v banovini izvajal najvišjo politično in občno upravno oblast je bil le predstavnik kraljeve vlade. Bana in vse višje uradništvo banske uprave je na predlog ministra za notranje zadeve postavljala kralj, medtem ko je člane banovega posvetovalnega organa – banskega sveta – na banov predlog postavljala in zamenjeval minister za notranje zadeve. Tako banovine niso zaničale centralizma, so pa predstavljale specifičen način upravne decentralizacije jugoslovanske unitarne države. S tem je banska uprava predstavljala samo člen v popolnoma enotnem sistemu strogo hierarhične lestvice jugoslovanskih državnih organov.⁷

Vse prvine nadaljnjega centralističnega razvoja jugoslovanske države je kralj Aleksander 3. septembra 1931 uzakonil tudi z ustavo. Ustavo je oktroiral, torej brez sodelovanja parlamenta predpisal in razglasil sam. Tako je na absolutistični način tudi ustavno potrdil jugoslovanski narodni unitarizem in državni centralizem. Na ta način utemeljeno preprečevanje narodnostnega razmaha posameznih jugoslovanskih narodnih individualnosti je tako bila ustavno in politično določena resnica prve jugoslovanske države.⁸

* * *

Vprašanje, kako opredeliti svoje poglede na unitarnocentralistično jugoslovansko narodno-državno realnost, je v prvi jugoslovanski skupnosti odločilno označilo razmerje med Slovenci in Jugoslavijo, med narodom in državo. Na to vprašanje so se Slovenci odzvali različno. Razšli so se v vprašanju ali sprejeti utopitev v izmišljenem jugoslovanskem narodu ali pa se taki nacionalni usodi upreti ter se na osnovi zavesti o posebni slovenski narodni individualnosti boriti za pravico do svojega jezika, kulture in lastne nacionalne državnosti, ki bi jo zagotovila avtonomistično ali federativno preurejena jugoslovanska državna zveza. Večinski del slovenskega naroda in njegove politike se je odločil za slovensko avtonomistično-federalistično stališče, ki so si ga prek posameznih političnih subjektov oziroma javnih delavcev

⁷ Jurij Perovšek: Slovenci in Jugoslavija v tridesetih letih. V: Peter Vodopivec (ur.), Joža Mahnič (ur.). *Slovenska trideseta leta : simpozij 1995*. – Ljubljana: Slovenska matica, 1997, str. 19–20 (Perovšek, *Slovenci in Jugoslavija*).

⁸ *Prav tam*, str. 20.

delili v vsem tedanjem slovenskem političnem prostoru. Slovensko avtonomistično-federalistično stališče so v dvajsetih letih zagovarjali avtonomistično usmerjeni slovenski kulturni delavci, katoliška Slovenska ljudska stranka (SLS), liberalna Narodno socialistična stranka (slednja le v prvi polovici dvajsetih let), Prepeluh-Lončarjevo Združenje slovenskih avtonomistov, Novačanova Slovenska zemljoradniška oziroma Slovenska republikanska stranka (SRS), Zveza delovnega ljudstva (volilni blok krščanskih socialcev, komunistov in ljubljanske krajevne frakcije Socialistične stranke Jugoslavije, oblikovan za občinske volitve v Ljubljani 3. decembra 1922), Socialistična stranka delovnega ljudstva, Slovenska republikanska stranka kmetov in delavcev (SRSKD), po letu 1923 pa komunisti ter od srede dvajsetih let še t. i. Bernotova skupina iz socialističnega tabora in Slovenska kmetijska stranka, v katero sta se leta 1926 združili nekdanja liberalna Samostojna kmetijska stranka in SRSKD. Vsi ti politični subjekti so terjali revizijo Vidovdanske ustave in oblikovanje avtonomistično-federalistično urejene jugoslovanske države.⁹ Vsebinsko najbolj dovršena avtonomistično-federalistična državnopravna programa sta v času pred volitvami v Narodno skupščino Kraljevine SHS, 18. marca 1923, oblikovali Slovenska republikanska stranka in Slovenska ljudska stranka; ti stranki sta v dvajsetih letih prvi povsem konkretno utemeljili pravico in zahtevo po državnosti slovenskega naroda znotraj južnoslovanske državne skupnosti. Tako je Slovenska republikanska stranka – po njenem poudarku je bil slovenski narod dovolj zrel, da se upravlja sam in diha »na svoja lastna pljuča« – za Slovence zahtevala popolno narodno suverenost in državnost po vzoru Švice in Združenih držav Amerike. SRS je terjala preoblikovanje Kraljevine SHS v Federativno republiko Jugoslavijo (FRJ), v katero naj bi bila poleg Slovenije, Hrvaške in Srbije vključena še Bolgarija. Ko je v začetku februarja 1923 podrobno pojasnila svoj državnopravni program, je poudarila, da bi bila Slovenija znotraj Federativne republike Jugoslavije samostojna država, ki bi imela svoj državni zbor in svojo državno upravo ter bi bila na druge federativne enote vezana samo kot enakopravni državni del FRJ. FRJ bi bila sestavljena država, v kateri bi bili skupni le vojska (pri čemer bi Slovenci služili vojaški rok v Sloveniji), zunanje ministrstvo (v katerem bi bilo po sporazumno ugotovljenem ključu tudi določeno število Slovencev in Hrvatov), finance (te bi bile skupne samo v skupnih zadevah), denar (le-ta bi bil enoten samo po sliki, bankovci pa bi imeli po ključu samo slovensko, samo hrvaško, samo srbsko in samo bolgarsko besedilo), trgovske pogodbe s tujimi državami, carinska služba in tarifa ter predsednik FRJ. Ta naj bi bil eno mandatno obdobje Slovenec, drugo Hrvat, tretje Srb in četrto Bolgar, njegovo mandatno obdobje pa naj bi bilo »tri ali štiri leta«.¹⁰

Podobno kot SRS je nacionalno, politično, socialno in gospodarsko samostojnost Slovenije znotraj južnoslovanske skupnosti poudarila tudi Slovenska ljudska stranka. Konec februarja 1923 je izdala obsežno brošuro *Sodite po delih!*,¹¹ v kateri je bil v posebnem razdelku natisnjen tudi »kratek obris političnega programa Slovenske Ljudske Stranke, kakor je bil

⁹ Jurij Perovšek: Slovenska državna volja v prvem desetletju jugoslovanske krize. V: Bogo Grafenauer ... et al. (ur.). *Slovinci in država : zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU : od 9. do 11. novembra 1994.* – Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1995, str. 127–134; isti: *Liberalizem in vprašanje slovenstva : nacionalna politika liberalnega tabora v letih 1918–1929.* – Ljubljana: Modrijan, 1996, str. 120–123, 178–180, 204–237 (Perovšek, *Liberalizem in vprašanje slovenstva*).

¹⁰ Jurij Perovšek: Oblikovanje programskih načrtov o nacionalni samoodločbi v slovenski politiki do ustanovitve Neodvisne delavske stranke Jugoslavije (december 1922 – april 1923). *Zgodovinski časopis*, letnik XXXVIII, Ljubljana 1984, št. 1–2, str. 20–24. – O državnopravnih pogledih Novačanove Slovenske zemljoradniške oziroma Slovenske republikanske stranke glej tudi Igor Grdina: Kratka zgodovina Slovenske zemljoradniške in Slovenske republikanske stranke Antona Novačana. *Zgodovinski časopis*, letnik XLIII, Ljubljana 1989, št. 1 str. 83–86, 88–89, 94–95.

¹¹ *Sodite po delih! : vsem, ki so dobre volje! : kačipot slovenskim volivcem v boju za slovensko samostojnost.* – Ljubljana: samozaložba, 1923, 76 strani.

sprejet na številnih zborovanjih ter predložen po naših poslancih v konstituenti«. ¹² Njegov namen je bil dati »jasno sliko, kako hoče naša Slovenska Ljudska Stranka državo urediti«. ¹³ Po tem programu bi bila Slovenija del skupne države, ki bi jo poleg Slovencev tvorili še Hrvati, Srbi in Bolgari. Ta skupnost, utemeljena na osnovi načela samoodločbe narodov, bi bila urejena na federativni državnopravni način, po katerem bi bili v njej skupni državljanstvo, zunanje in vojaške zadeve, denar, najvažnejša prometna sredstva in skupne finance, za katere bi se uvedel skupni davek, medtem ko pa bi bili vsi ostali davki prepuščeni posameznim avtonomnim državnopravnim enotam. Skupne državne zadeve bi urejal osrednji parlament, vse ostale pa avtonomne pokrajinske oblasti. Avtonomno Slovenijo bi vodila slovenska vlada, ki bi jo izvolil domači, slovenski parlament. V njegovi zakonodajni pristojnosti bi bila opredelitev razmerja med Cerkvijo in državo, določitev cerkvenih pravic in dolžnosti, šolska zakonodaja, organizacija politične in finančne uprave ter sodstva in stanovskopravna zakonodaja. Poleg tega bi bile v pristojnosti slovenskega parlamenta še socializacija, nadzorstvo tovarn, produkcije in konsuma, ustanavljanje strokovnih kmečkih, delavskih in obrtniških šol, zdravstvo, socialna politika in socialno zavarovanje. ¹⁴ S tem bi bila zagotovljena politična, gospodarska, socialna, kulturna in narodna samostojnost slovenskega ljudstva – to je slovenska samoodločba, ki jo je brošura pojasnila kot pravico slovenskega naroda, da v lastnih stvareh na lastnih tleh gospodari sam. ¹⁵ In uresničenje te pravice, je poudarila brošura, »odgovarja naši zahtevi po avtonomiji«. ¹⁶

Pri tako utemeljeni zahtevi po avtonomiji je Slovenska ljudska stranka vztrajala tudi kasneje, v letih 1927–1929 pa jo je v omejeni programski obliki skušala uresničiti v okviru delovanja t. i. oblastnih samouprav. Pomemben prispevek k slovenski avtonomistični misli dvajsetih let pa so leta 1923 dali tudi komunisti, ki so v drugi polovici tega leta – v okviru široke javne teoretskopolične razprave, ki je o nacionalnem vprašanju tekla v glasilih legane Neodvisne delavske stranke Jugoslavije (NDSJ) – opustili svoje prvotno unitarnocentralistično stališče. Odtlej so poudarjali mnogonacionalni značaj jugoslovanske skupnosti, v vprašanju državne ureditve pa zagovarjali federativni državnopravni princip. Spremenjeni narodni program Komunistične partije Jugoslavije (KPJ) je bil oblikovan ob pomembnem prispevku slovenskih komunistov. Ti so že v politični resoluciji pokrajinskega sveta KPJ za Slovenijo, 22. julija 1923, opozorili, da mora KPJ – če sploh želi uspešno delovati v nesrbskih pokrajinah – »čisto konkretno zahtevati samostojnost Slovenije, Hrvaške, Bosne in Hercegovine, Makedonije in Črne gore v okviru Podonavsko-balkanske federacije«. ¹⁷ Ob tem je eden najvidnejših in teoretsko najprodornejših slovenskih komunistov iz dvajsetih let, inž. Dragotin Gustinčič, tedanjo slovensko avtonomistično misel nadgrajeval z udarnim razmišljanjem, v kakšen federativni državni okvir bi Slovenci in Hrvati sploh hoteli vstopiti. V članku *Glose k narodnostnemu vprašanju*, ki je decembra 1923 in v začetku januarja 1924 v dveh nadaljevanjih izšel v slovenskem glasilu NDSJ *Glas svobode*, je namreč opozarjal, da nočejo slovenski proletarci zlasti »o kaki balkanski federaciji sploh ničesar več slišati – vsaj za bližnjih 50 let ne več«. Zato morajo »sodrugih iz Srbije, ki to parolo še forsirajo, (...) vedeti, da bi živeli v balkanski federaciji brez Slovencev, pa tudi brez nekaterih drugih jugoslovanskih provinc, ako bi se le osnovala v centralni Evropi kaka

¹² *Prav tam*, str. 70.

¹³ *Prav tam*.

¹⁴ *Prav tam*, str. 70–71.

¹⁵ *Prav tam*, str. 1–3, 27.

¹⁶ *Prav tam*, str. 37.

¹⁷ *Razprava o nacionalnem vprašanju v KPJ leta 1923 : dokumenti o oblikovanju federativnega nacionalnega programa KPJ* (zbral in uredil ter opombe napisal Jurij Perovšek v sodelovanju z Jankom Prunkom in Jankom Pleterskim ; uvodno študijo napisala Latinka Perović). – Ljubljana: Partizanska knjiga, 1990, dok. št. 7, str. 72.

druga socialistična federacija. (...) To so gotovo trpke besede,« je zapisal, toda njihova »politična morala, njihovi osebni medsebojni boji, njihovo gospodarstvo in njihova kompletna organizacijska nesposobnost nas niti najmanje ne vabi v Balkansko federacijo.« Mi zato »nikakor ne moremo razumeti, zakaj bi morali biti rajši v skupni državi s Srbijo, Bosno in Hercegovino, Črno goro, Makedonijo, Bolgarijo, Grčijo in Romunijo, kakor pa z Avstrijo, Ogrsko, Češko, Moravsko itd.« Pri tem je na svoje tovariše iz Srbije naslovil tudi naslednje besede: »Gotovo, prijatelji, mi smo z vami, z vsem Balkanom, mi hočemo z vami v skupno federacijo, toda kot gospodarsko in tehnično mnogo slabši, pridite vi k nam, v srednjo Evropo! Vi rabite velike pomoči, da se uredite in organizirate v moderno gospodarsko življenje in te pomoči vam mi, Slovenci in Hrvatje sami ne moremo nuditi. (...) Mi sami bi bili tudi v proletarski federaciji samo vaše žrtve, kakor smo danes žrtve radikalne Jugoslavije in bi morali gospodarsko in kulturno zaostajati, kakor se to danes godi.«¹⁸

Avtonomistično-federalističnemu nasprotno jugoslovansko unitaristično in centralistično stališče so dvajsetih letih prav tako zagovarjali različni idejnopolitični subjekti. Do leta 1923 oziroma v prvi polovici dvajsetih let KPJ in liberalna Samostojna kmetijska stranka, nadalje slovenski del vsedržavne Narodne radikalne stranke in (z izjemo Bernotove skupine) Socialistične stranke Jugoslavije, liberalna Narodno napredna stranka ter vodilna predstavnic slovenske liberalne politike dvajsetih let – Jugoslovanska demokratska stranka (JDS) oziroma Samostojna demokratska stranka (SDS); oster zagovornik programa jugoslovanskega unitarizma in centralizma je bila tudi Orjuna, bojna in teoristična organizacija JDS oziroma SDS.¹⁹

Najpomembnejši in najvplivnejši nosilec jugoslovanskega unitarizma in centralizma na Slovenskem so bili liberalci, povezani v Jugoslovanski demokratski oziroma Samostojni demokratski stranki. Skupaj z drugimi unitarističnimi in centralističnimi političnimi silami na Slovenskem so delili prepričanje, da je z nastankom jugoslovanske države nastopilo odločilno obdobje oblikovanja enotnega jugoslovanskega naroda, kar naj bi bil naraven in zgodovinsko utemeljen zaključek do tedaj nepovezanega razvoja posameznih južnoslovanskih etnij. Njihovo zbiranje v novo, višjo in politično močnejšo jugoslovansko narodno skupnost naj bi zato pomenilo narodno-državni smisel bivanja v centralistični Jugoslaviji, saj le taka država izravnava vse narodne, kulturne, gospodarske in državnopravne razlike med njimi; hkrati pa jim, pretopljenim in povzdignjenim v jugoslovanski državni narod šele zagotavlja resnično zgodovinsko svobodo in osmišlja dotedanji narodno-emancipacijski napor.²⁰ JDS oziroma SDS sta to prepričanje nepopustljivo branili, pri tem pa ju je vodila misel, ki jo je februarja 1924 poudaril vodilni slovenski liberalni politik dvajsetih let, dr. Gregor Žerjav: »Slovenski del naroda prevesti v Jugoslovenstvo, na danih uspehih našega kulturnega in gospodarskega dela graditi naprej v smeri čim večje združitve, udejestvovati organizatorne slovenske sposobnosti v vseh delih naroda, da zrastemo v nerazdvojno jugoslovensko celoto, združiti vse ustvarjajoče sile med Slovenci v to akcijo, to je želja slovenske demokracije. *S tem bi bil za Slovence problem malega naroda povoljno rešen.* (podčrtal J. P.)«²¹ Druga temeljna misel, ki je vodila

¹⁸ *Prav tam*, dok. št. 43, str. 352, 354–355.

¹⁹ Perovšek, *Liberalizem in vprašanje slovenstva*, str. 28–109, 124–174, 181–201, 238–284; isti: Slovenci in Jugoslavija v letih 1918–1941. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, letnik 69 (Nova vrsta 34), Maribor 1998, št. 1, str. 61; isti: Narodna radikalna stranka na Kočevskem v letih 1921–1923. V: Zdenko Čepič (ur.), Dušan Nečak (ur.), Miroslav Stiplovec (ur.). *Mikužev zbornik*. – Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete (znanstvena zbirka *Historia*, 4), 1999, str. 267.

²⁰ O tem Jurij Perovšek: Jugoslovenstvo in vprašanje narodov v južnoslovanski problematiki 19. in 20. stoletja. *Prispevki za novejšo zgodovino*, letnik XXXIX, Ljubljana 1999, št. 2, str. 14 (Perovšek, *Jugoslovenstvo in vprašanje narodov*).

²¹ *Jutro*, leto V, št. 31, 5. 2. 1924, Jugoslovenska demokracija na pohodu. Veličasten zbor zaupnikov JDS v Ljubljani.

slovenske liberalce v njihovi privrženosti jugoslovanskemu unitarizmu in centralizmu pa je izhajala iz nasprotovanja najmočnejši slovenski politični stranki – SLS. V njeni avtonomistični usmeritvi so namreč videli le prizadevanje, da bi »klerikalizem dobil v svoje roke vso Slovenijo«. ²² To bi pomenilo, da bi bila v Sloveniji vzpostavljena škofovska vlada, Slovenija pa bi postala papeška provinca. ²³ Po unitaristični liberalni oceni bi imel tak razvoj usodne posledice in liberalci so v tej zvezi razkrili svoje idejno sporočilo, kakšne razmere bi nastopile, »če bi bila Slovenija nekaka avtonomna država, kakor jo hoče SLS«. Njen teror bi »za desetletja vzdrževal v Sloveniji klerikalno nadvlado«, je leta 1926 zapisal vodilni liberalni dnevnik *Jutro*, »nižje in višje upravne instance, javna varnost, vse bi bilo pod komando škofov in politikujoče duhovščine, proti katerih ukrepom ne bi bilo nobene odpomoči več (...). *Klerikalci so danes v srečnem položaju*«, je kulturnobojno svarilo *Jutro*, »da jim ni treba pre-mišljovati, kako bi z nasiljem zatrli meščansko vojno v avtonomni Sloveniji! (podčrtal J. P.)« ²⁴

Uvedba kraljeve diktature in z njo povezana vnovična unitaristična in centralistična opredelitev jugoslovanske narodnodržavne biti, je za liberalce pomenila potrditev njihove dotedanje usmeritve v narodnem vprašanju. Liberalci, vključeni v unitarnocentralistično Jugoslovansko radikalno kmečko demokracijo (JRKD) oziroma Jugoslovansko nacionalno stranko (JNS), edino politično stranko, ki jo je v prvi polovici tridesetih let dopustil režim, so v političnem sistemu monizma in udeleženi pri državni oblasti še poglobljali svoj, že v dvajsetih letih oblikovani unitaristični in centralistični nacionalni program. V tridesetih letih so ga z njimi delila tudi liberalno usmerjena gibanja, ki so delovala prek svojih političnih glasil (*Pohod, Borba, Boj*), liberalne mladinske organizacije in društva ter liberalnounitaristične skupine na ljubljanski Univerzi. ²⁵ Slovenski politični liberalizem je svojo zavezanost jugoslovanskemu nacionalnemu integralizmu najbolj poudarjeno izrazil sredi tridesetih let, ko so vodilni politiki JNS iz Dravske, Savske in Primorske banovine pod vodstvom tedanjega slovenskega liberalnega prvaka dr. Alberta Kramerja, 19. in 20. avgusta 1935 oblikovali t. i. Pohorsko deklaracijo. V njej so še enkrat predstavili svoj pogled na narodno problematiko. Po njem naj bi bili Srbi, Hrvati in Slovenci »v etničnem oziru en narod«, jugoslovanska nacionalna enotnost pa »čuvstvo notranje, po usodi povzročene povezanosti Srbov, Hrvatov in Slovencev in prepričanje, da tvorimo vsi eno edinico, katere niti eden del ne bi mogel živeti svobodno in neodvisno življenje«. Zato imajo »samo v edinstvu nacije (...) poedini deli naroda možnost, da razvijajo svoje posebne kulturne tekovine in očuvarjo svoje tradicije, povezujoč jih s tradicijami narodne celote. Jugoslovenci kot narod«, je bilo sporočilo Pohorske deklaracije, »se morejo razvijati samo v unitaristični državi«. ²⁶

Taki poudarki Pohorske deklaracije so seveda razkrivali tudi liberalno politično opredelitev v vprašanju državnopravnega značaja jugoslovanske skupnosti. Liberalna politika je tudi v tridesetih letih zagovarjala jugoslovanski državni centralizem, kar se je najbolj izrazito pokazalo januarja 1933, ko je izredno ostro nastopila proti t. i. Ljubljanskim puntacijam, federativnemu državnopravnemu programu, ki ga je nekdanja Slovenska ljudska stranka oblikovala 31. decembra 1932. Ta program, ki je poleg srbske in hrvaške terjal tudi vzpostavitev slovenske federativne enote v jugoslovanski državi in priznanje slovenske nacionalne

²² *Jutro*, leto IV, št. 272, 20. 11. 1923, uvodnik z dne 19. novembra.

²³ *Domovina*, leto IX, št. 13, 25. 3. 1926, dr. Gregor Žerjav: Naglavni greh klerikalne stranke; *Jutro*, leto VI, št. 188, 14. 8. 1925, uvodnik z dne 13. avgusta.

²⁴ *Jutro*, leto VII, št. 18, 23. 1. 1926, uvodnik z dne 21. januarja.

²⁵ Perovšek, *Slovenci in Jugoslavija*, str. 20–21.

²⁶ *Jutro*, leto XVI, št. 193, 22. 6. 1935, Beseda jugoslovenskih nacionalistov. – O narodnopolitičnih pogledih JNS sredi tridesetih let glej podrobneje Jurij Perovšek: Jugoslovanska nacionalna stranka in narodno vprašanje v letih 1935–1936. *Prispevki za novejšo zgodovino*, letnik XLIV, Ljubljana 2004, št 1, str. 1–16.

individualnosti, imena, zastave, finančne samostojnosti ter politične in kulturne svobode,²⁷ je namreč za liberalno politiko predstavljal »blazno zahtevo«, »narodni greh in zločin«.²⁸ To pa zato, ker naj ne bi pomenil nič drugega, kot »poskus razkosati Jugoslavijo s pomočjo federacije« in ustvariti novo državo, »v kateri naj bi bile pravzaprav tri«.²⁹

Ob teh, slovenske narodnoemancipacijske napore zanikajočih poudarkih, pa so punktacije SLS liberalce vseeno navedle k stališču, naj bi se, kot je januarja 1933 poudarilo *Jutro*, »čim večji delokrog upravnih in vseh javnih zadev (prenesel) na nižje upravne edinice vse do one mere, ki jo dovoljujejo življenjski interesi državne in narodne skupnosti«.³⁰ Tako opredeljena upravna decentralizacija je seveda ostajala znotraj koncepta unitarne države, kar je potrdilo tudi ravnanje liberalne politike v okviru banskega sveta Dravske banovine, ki je v prvi polovici tridesetih let deloval v liberalni sestavi. Liberalni banski svetniki so sicer zahtevali razširitev pristojnosti banskega sveta pri oblikovanju proračuna, toda njihove zahteve se glede na temeljno liberalno centralistično usmeritev nikoli niso radikalizirale v zahtevo po oblikovanju slovenske banovine s širokimi avtonomističnimi zakonodajnimi, izvršilnimi in finančnimi pristojnostmi.³¹ Liberalci vse do konca Kraljevine Jugoslavije niso prisluhnili širšim slovenskim težnjam po vzpostavitvi avtonomne slovenske državnopravne enote v jugoslovanski skupnosti in so ostali politični dejavnik, ki je v svoji politični misli in praksi obšel slovenski nacionalni problem. S tem so si bistveno zožili politični prostor, kar jih je med drugim v drugi polovici tridesetih let tudi vodilo v politični zaton.

Povsem drugače je bilo na avtonomistično-federalističnem polu slovenske politike, kjer je nekdanja Slovenska ljudska stranka uživala široko podporo. To se je zelo očitno pokazalo že leta 1932, ko je – po dobrem dve in polletnem sodelovanju v vladi režima kraljeve diktature – SLS obudila svoj avtonomistični program. Njegova obuditev je bila povezana z življenjskim jubilejem voditelja SLS dr. Antona Korošca, ki je 12. maja praznoval šestdeset let. Ob tej priložnosti je SLS v počastitev njegovega življenjskega jubileja 8. maja 1932 v Unionovi dvorani Ljubljani pripravila veliko praznovanje. Na njem so izobesili slovenske narodne zastave in vzklikali: »Dol vlada!«, »Živela samostojna Slovenija!«, »Živel dr. Korošec!« Policija je zborovalce razgnala in jih pri tem enajst aretirala.³²

Praznovanje Koroščevega jubileja ni bilo omejeno samo na Ljubljano, ampak je zajelo vso Slovenijo. Kurili so kresove, moški so kot znamenje pripadnosti SLS in njenemu voditelju Korošču nosili zelene kravate. T. i. gibanje zelenih kravats se je razvilo na domžalskem območju.³³ Ko so zelene kravate prepovedali, so nosili zelene nogavice. Vrhunec teh protestov so bili t. i. šenčurški dogodki 22. maja 1932, ko je SLS ob shodu JRKD v Šenčurju pripravila protirežimske demonstracije. Posredovali so orožniki in streljali v zrak. V vseh

²⁷ *Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani*. Rokopisna zbirka, s. f. (stari fond) 312, fasc. 1–9, Letaki do 1937.

²⁸ *Jutro*, leto XIV, št. 9, 11. 1. 1933, Nihče se ne sme igrati z življenjskimi narodnimi interesi.

²⁹ *Jutro*, leto XIV, št. 7, 8. 1. 1933, Slovenci ogorčeno zavračajo in ostro obsojajo politiko razdiranja.

³⁰ *Prav tam*.

³¹ Miroslav Stiplošek: Prizadevanja banskega sveta Dravske banovine za udejanjenje banovinske samouprave in decentralizacije uprave ter za razširitev svojih pristojnosti leta 1933. *Zgodovinski časopis*, letnik LV, Ljubljana 2001, št. 2, str. 231–253.

³² Silvo Kranjec: Slovenci v Jugoslaviji. V: Jože Lavrič (ur.), Josip Mal (ur.), France Stelè (ur.). *Spominski zbornik Slovenije : ob dvajsetletnici kraljevine Jugoslavije*. – Ljubljana: Jubilej, 1939, str. 98 (Kranjec, *Slovenci v Jugoslaviji*); Metod Mikuž: *Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917–1941*. – Ljubljana: Mladinska knjiga, 1965, str. 389, 395–396 (Mikuž, *Slovenci v stari Jugoslaviji*).

³³ O tem podrobneje Jure Gašparič: Zelene kravate v Domžalah : o »proslavljanju« 60. letnice dr. Antona Korošca na domžalskem področju, V: Dušan Nečak (ur.). *Stiploškov zbornik*. – Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete (znanstvena zbirka *Historia*, 10), 2005, str. 437–444.

krajih so se nato začele velike demonstracije proti režimu. SLS se je pri tem oprla tudi na Cerkev. Praznovanja ob Koroščevem jubileju so se spremenila v evharistične župnijske shode. Ker orožniki niso smeli vstopiti v cerkve, so njegovi privrženci v njih lahko nemoteno slavili Korošca in politične cilje, ki jih je poosebljal. Politični epilog praznovanj Koroščeve šestdesetletnice je potekal pred sodiščem za zaščito države v Beogradu, ki je februarja 1933 enajst obtožencev zaradi protirežimskih izjav in vzklikov ob shodu JRKD v Šenčurju oziroma na praznovanjih Koroščevega jubileja obsodilo na večmesečne zaporne kazni.³⁴

Še bolj odmevno postavljanje federalističnih zahtev SLS pa so bile že omenjene Ljubljanske punktacije, imenovane tudi Koroščeve punktacije oziroma Slovenska deklaracija. Režim se je nanje ostro odzval in odredil konfinacijo za člane najožjega vodstva SLS vključno z Antonom Koroščem. Po konfinaciji svojih voditeljev (svobodno gibanje jim je bilo dovoljeno po smrti kralja Aleksandra oktobra 1934) SLS do spremembe režima junija 1935 ni več poudarjala federalističnih zahtev, ni pa jih pozabila. To se je pokazalo v drugi polovici tridesetih let, ko je nekdanja Slovenska ljudska stranka kot del vladajoče Jugoslovanske radikalne zajednice, druge vsedržavne politične stranke, ki je obstajala v tridesetih letih, znova začela postavljati zahteve po nacionalni uveljavitvi Slovencev in federativni preureditvi države. Ob njej so v tistem času zahteve po slovenski narodni emancipaciji zagovarjali tudi znotraj raznorodnih političnih skupin, gibanj in povezav. Poudarjali so jo kmečko-delavsko gibanje (z glasili *Slovenska zemlja*, *Ljudska pravica*, *Delavska politika*, *Delavski obzorik*, *Neodvisnost*, *Edinost*), socialno-napredno gibanje, zbrano ob glasilu *Slovenska beseda* in katoliško-korporativistično usmerjeni skupini, zbrani ob glasilih *Straža v viharju* in *Mi mladi borci*. To zahtevo je poudarjeno zagovarjalo tudi ljudskofrontno gibanje. Njegove nosilce – komuniste, slovensko usmerjeno narodnodemokratično inteligenco, krščanske socialiste in narodnodemokratično preobraženo slovensko Sokolstvo – sta združevala samozavestno poudarjanje slovenske narodne samobitnosti ter jasna in odločna zahteva po slovenski narodni samoodločbi in avtonomistično-federativnem preoblikovanju jugoslovanske države. Enakopravnost Slovencev in njihovo samovlado, torej tako jugoslovansko državo, ki bo slovenskemu narodu zagotovila njegov obstoj, neoviran razvoj in svobodno izražanje samega sebe na vseh področjih jezikovno-kulturnega, narodnega, gospodarskega in političnega življenja, so zagovarjale tudi narodnodemokratične skupine, ki so se zaradi podpiranja nedemokratičnega režima JNS in politike jugoslovanskega unitarizma ločile od tedanje liberalne politike. Večji del teh skupin se je oblikoval sredi tridesetih let (slovenski mačkovi, Zveza društev kmečkih fantov in deklet, demokratično preobraženo slovensko Sokolstvo), prvi, ki so v letih 1932–1933 prelomili s slovensko liberalno unitarno politiko pa so bili kulturni in znanstveni delavci liberalnonacionalne usmeritve, zbrani ob reviji *Sodobnost*. Vzporedno z njimi se je na slovensko narodno stališče postavila tudi skupina, zbrana ob glasilu *Slovenija*. Tako je tudi v tridesetih letih v liberalnem taboru obstajala avtentična slovenska avtonomistična opredelitev, ki je v njem deloma zaživela že v dvajsetih letih.³⁵

Čeprav je avtonomistično-federalistično usmeritev podpirala večina slovenske politike in so bili v njenem okviru oblikovani zanimivi in podrobni državnopravni načrti, kako naj bi bila utemeljena avtonomija Slovenije, pa je bilo vprašanje njene uresničitve tisto, kar je slovenskemu avtonomizmu šele opredelilo njegovo dejansko razsežnost. V prvi Jugoslaviji je bil uresničen le del tedanjih slovenskih avtonomističnih teženj. Najprej v času delovanja že omenjenih oblastnih samouprav v letih 1927–1929, ko je – kot je v svoji monografiji *Slovenski*

³⁴ Matija Škerbec: *Šenčurski dogodki*. – Kranj: Tiskovno društvo, 1937, str. 13–35, 50–51, 58–61, 66–68, 175–202; Kranjec, *Slovenski v Jugoslaviji*, str. 99–100; Mikuž, *Slovenski v stari Jugoslaviji*, str. 396–397.

³⁵ Perovšek, *Slovenski v Jugoslaviji*, str. 23–26.

*parlamentarizem 1927–1929*³⁶ podrobno prikazal prof. Stiplovšek – najmočnejša slovenska stranka, Slovenska ljudska stranka, v Sloveniji vzpostavila neke vrste »tiho avtonomijo«. 23. januarja 1927 so namreč bile volitve v oblastne skupščine, na katerih je SLS na osnovi svojega avtonomističnega programa v ljubljanski in mariborski oblasti dobila večino glasov. Njeni poslanci so ob konstituiranju oblastnih skupščin mesec dni kasneje za predsednika ljubljanske in mariborske oblastne skupščine in njihovih izvršilnih organov – oblastnih odborov – izvolili predstavnika SLS. Prav tako sta SLS pripadala tudi oba 28. februarja 1927 imenovana velika župana ljubljanske in mariborske oblasti. Ker je SLS ocenila, da lahko v obstoječih političnih razmerah prek oblastnih samouprav vsaj deloma uresniči svoje avtonomistične zamisli in hkrati tudi svojo oblastno dominacijo v Sloveniji, je februarja 1927 stopila tudi v vlado. Tako se je po dolgoletni opoziciji odločila za pragmatično politiko.

Uvedba oblastnih samouprav je pomenila delno ublažitev ostrega centralističnega državnopravnega sistema Vidovdanske ustave. Tako lahko o času njihovega delovanja – od formalnega konstituiranja 23. februarja 1927 do uvedbe kraljeve diktature 6. januarja 1929, ko so bile oblastne skupščine ukinjene – govorimo tudi kot o času, ko je v prvi Jugoslaviji zaživel slovenski parlamentarizem. Zaznamovala so ga intenzivna prizadevanja SLS, da bi v Sloveniji pod njenim vodstvom prek oblastnih samouprav čim bolj samostojno urejali pomembne gospodarsko-socialne in kulturno-prosvetne zadeve, ki jih je centralistična državna uprava več let neustrezno reševala ali zanemarjala. Obe slovenski samoupravi sta, skladno z določili Vidovdanske ustave in kasnejšo vladno Uredbo o oblastni in sreski samoupravi, v prvi polovici leta 1927 od ljubljanskega in mariborskega velikega župana prevzeli vrsto pristojnosti: nadzor nad občinami in okrajnimi samoupravami ter upravljanje bivšega deželnega premoženja. Kasneje sta organizirali tudi svoje oblastne denarne zavode. V času, ko je bila SLS še v vladi – do srede aprila 1927 – je beograjska Narodna skupščina slovenskima oblastnima skupščinama dala tudi pravico, da v mejah ustave in državnih zakonov spreminjata, dopolnjujeta in razveljavljata bivše deželne zakone. S tem je bila slovenskima oblastnima skupščinama omogočena razširjena uredbodajna pristojnost. Leto dni kasneje, marca 1928, sta obe slovenski samoupravi po posebnem pooblastilu Narodne skupščine edini v državi dobili tudi pravico spreminjati nekatere pomembne naredbe Narodne vlade SHS v Ljubljani in nato Deželne vlade za Slovenijo iz let 1918–1921. S tem sta edini v državi imeli pravico sprejemati ne le izvršilne naredbe k zakonom, ki jih je sprejemala Narodna skupščina, pač pa sta lahko izdajali tudi uredbe z zakonsko močjo oziroma sta *de facto* začeli izvajati celo omejene zakonodajne funkcije. Ta privilegij je bil pogojen s sodelovanjem SLS v vladi. Asimetrično udejanjenje oblastne samouprave v Sloveniji je sprožilo kritike zlasti na Hrvaškem, kjer so o slovenskih oblasteh celo pisali kot o »državi v državi«.

Po sklenitvi znanega Blejskega sporazuma med SLS in velikosrbsko Narodno radikalno stranko 11. julija 1927, na osnovi katerega je SLS po ponovni zmagi na skupščinskih volitvah 11. septembra 1927 znova stopila vlado in v njej ostala do kraljeve diktature, je prišlo do prenosa številnih pristojnosti in ustanov od posameznih ministrstev na slovenski oblastni samoupravi. Ljubljanska in mariborska oblastna samouprava sta v drugi polovici leta 1927 od vseh samouprav v državi od posameznih resornih ministrstev prevzeli največ zadev in ustanov na področju javnih gradenj, kmetijstva, neagrarnih panog, zdravstva, socialnega skrbstva in strokovnega šolstva. Prav tako sta bila njuna oblastna proračuna za leto 1928 in 1929, s katerima sta si zagotovili gnotne temelje za svoje delovanje in ki sta bila najvišja v državi,

³⁶ Miroslav Stiplovšek: *Slovenski parlamentarizem 1927–1929 : avtonomistična prizadevanja skupščin ljubljanske in mariborske oblasti za ekonomsko-socialni in prosvetno-kulturni razvoj Slovenije ter za udejanjenje parlamentarizma*. – Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2000, 497 strani (Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem 1927–1929*).

od ministra za finance potrjena hitro in brez zapletov. Pri tem pa so centralistične oblasti uspele doseči tudi svoj cilj, to je razbremenitev obveznosti osrednjega proračuna pri financiranju posameznih oblastí. Tiste samouprave, med katerimi sta posebej izstopali slovenski, ki so hotele uspešno izvajati svoje naloge, so namreč morale pri oblikovanju svojih proračunov poiskati pretežno lastne vire. To je pomenilo dodatno davčno obremenitev slovenskega prebivalstva, kar je opozicija ostro kritizirala.

Uvedba diktature je končala slabo dvoletno obdobje, ko so Slovenci – zlasti na gospodarskosocialnem področju – veliko pomembnih zadev v znatni meri upravljali sami. Pri tem sta obe oblastni samoupravi, kolikor je le omogočala zakonodaja, delovali kot ena slovenska upravna enota. Neuspešni pa so bili naporí, da bi obe oblastni skupščini zasedali skupaj kot nekakšen slovenski parlament. Slovenski oblastni skupščini sta si tudi prizadevali, da bi, seveda kompetenčno omejeno, delovali po zgledu beograjskega parlamenta. Pri obravnavanju vrste vprašanj, tudi političnih, je prišel do izraza pluralizem pogledov vseh tedanjih 12 strank, ki so bile zastopane v slovenskih oblastnih skupščinah. V tem smislu sta bili ljubljanska in mariborska oblastna skupščina celo neke vrste predhodnici slovenskega parlamenta, izvoljenega aprila 1990. V vmesnih obdobjih so namreč bila slovenska parlamentarna predstavniška telesa sestavljena strankarsko monolitno.

Slovenski samoupravi sta največje uspehe dosegli na gospodarskem področju – pri javnih gradnjah in vzpodbujanju razvoja agrarnih panog. Njun izjemno pomemben dosežek je bila tudi ureditev zdravstva v povezavi z reševanjem socialne problematike. Izboljšali sta še razmere na področju prosvete in kulture. Takratni vodilni politični dejavnik na Slovenskem, SLS, je, ob ostri kritiki opozicije, delovanje obeh oblastnih samouprav izkoriščala tudi za svoje strankarske koristi. Vendar je treba poudariti, da so njuni najpomembnejši dosežki koristili vsem, oziroma splošnim slovenskim interesom.

Slovenci so prek delovanja oblastnih samouprav v letih 1927–1929 pokazali voljo in sposobnost, da samostojno rešujejo pomembna vprašanja svojega razvoja. Ne glede na pretirane – po drugi strani pa omalovažujoče – ocene rezultatov delovanja obeh slovenskih oblastnih samouprav, je treba poudariti dejstvo, da so se gmotni pogoji in organiziranost vseh dejavnosti in ustanov, ki sta jih prevzeli, že v kratkem času znatno izboljšali v primerjavi z njihovim stanjem v času dolgoletnega centralističnega upravljanja. Toda uspešno delovanje slovenskih samouprav, ki je bilo bistveno bolj učinkovito kot v drugih 31 oblasteh v državi, je kljub temu ostalo še daleč od udejanjenja že v dvajsetih letih celovito izoblikovanih programov o zakonodajni avtonomiji Slovenije z lastnim parlamentom in vlado.³⁷

* * *

Z uvedbo diktature kralja Aleksandra 6. januarja 1929 so bila ukinjena vsa samouprava telesa in organi ljubljanske in mariborske oblastí. Jeseni 1929 sta bili oblikovani Dravska banovina in njena kraljevska banska uprava. V banovini je vse posle občé uprave in dotedanje samouprave prevzel ban, ki je svoje naloge na gospodarskem, socialnem in kulturno prosvetnem področju ter glede javne varnosti opravljal pod vrhovnim nadzorstvom in po navodilih resornih beograjskih ministrstev, neposredno pa je bil vezan na notranjega ministra. Možnosti, da bi Slovenci – tako kot v letih 1927–1929 prek oblastnih samouprav – samostojno reševali pomembna vprašanja svojega razvoja, ni bilo več. Boj za avtonomijo Slovenije se je vrnil na začetek.³⁸

³⁷ *Prav tam*, str. 12–13, 106–302, 325–331, 346.

³⁸ Miroslav Stiplovšek: Ukinitvev oblastnih samouprav in oblikovanje banske uprave Dravske banovine leta 1929. *Prispevki za novejšo zgodovino*, letnik XXXVII, Ljubljana 1997, št. 2 (*Ferenčev zbornik*), str. 93, 96–97 (Stiplovšek, *Ukinitvev samouprav in oblikovanje banske uprave Dravske banovine*); isti, *Slovenski parlamentarizem 1927–1929*, str. 316–317.

Kljub vpetosti Slovenije v centralistični državni sistem pa je v drugi polovici tridesetih let znova zaživela »tiha« slovenska avtonomija. Banski svet, ki je kot banov posvetovalni organ deloval od leta 1931, je namreč v tem času okrepil svojo vlogo pri sprejemanju proračuna. Poglavitna naloga banskega sveta je namreč bila dajanje pripomb k banovemu predlogu proračuna glede gospodarskih, socialnih, zdravstvenih in kulturnoprosvetnih dejavnosti in ustanov, in sicer tako s stališča potreb v njem zastopanih okrajev in mest kot tudi širše, za vse območje banovine, vendar o proračunu ni smel sklepati.³⁹ Kasneje pa so razprave o proračunu iz ozkih lokalnih okvirov prerasle v temeljite obdelave vseh perečih gospodarskih, finančnih, socialnih, zdravstvenih, šolskih in kulturnih zadev ter delovanja javne uprave, občasno pa so posegale tudi na politično področje in so odsevale vse aktualno dogajanje v Sloveniji. Tako delovanje banskega sveta je vzpodbudila SLS potem, ko je poleti 1935 vstopila v vlado. Voditelj SLS Anton Korošec, ki je postal notranji minister, je v tej funkciji poskrbel, da so vodilne oblastne položaje v Dravski banovini in večino v banskem svetu dobili pripadniki njegove stranke. S prevlado privržencev SLS v banskem svetu, ki so – tako kot v prvi polovici tridesetih let, ko je bila banska uprava v liberalnih rokah – oblastne privilegije izrabljali tudi za strankarske koristi, so se v Sloveniji na specifičen način spet povrnile razmere iz časa delovanja oblastnih samouprav. Banski svet je postajal vedno bolj tehten dejavnik pri reševanju zadev, pomembnih za socialnogospodarski in kulturnoprosvetni napredek Slovenije. Nastopilo je novo obdobje v prizadevanjih za avtonomno Slovenijo. Množile so se zahteve po njeni gospodarski, finančni, socialni in kulturni samostojnosti, po enakopravnosti slovenskega jezika v uradnem poslovanju, vse pogostejše pa se je v razpravah v banskem svetu namesto oznake Dravska banovina pojavljalo ime Slovenija. Te zahteve so banški svetniki postavljali na vsakem zasedanju. Vrh avtonomističnih prizadevanj banskega sveta je bil 17. februarja 1940, ko je sprejel resolucijo o ustanovitvi posebne državnopravne enote Banovine Slovenije. Ob tem so banški svetniki še poudarili, da je treba banški svet takoj nadomestiti z izvoljenim banovinskim zborom, ki bo poleg ostalega odločal o vseh vprašanih banovinskega proračuna in bo imel tudi zakonodajne pravice. Resolucija o ustanovitvi Banovine Slovenije je odražala obstoječe stanje na Slovenskem, kjer je življenje v drugi polovici tridesetih let dejansko potekalo samostojno, po slovensko, čeprav za to formalnopravno ni bilo nobene zakonske podlage.⁴⁰

Zahteva po ustanovitvi Banovine Slovenije februarja 1940 je bila postavljena v času, ko je v banški upravi Dravske banovine od septembra 1939 dalje potekalo intenzivno delo za ustanovitev slovenske banovine. Začeli so ga potem, ko je bila 26. avgusta 1939 oblikovana Banovina Hrvaška, ki je imela v okviru Kraljevine Jugoslavije poseben državnopravni položaj in določena obeležja državnosti. Obenem z oblikovanjem Banovine Hrvaške je jugoslovanski državni vrh predvidel tudi možnost oblikovanja drugih državnopravnih enot (banovin) v državi. Pri vladi je bila 14. septembra 1939 za izdelavo pravnih aktov za Banovino Slovenijo imenovana posebna komisija. Na tej osnovi so v banški upravi Dravske banovine pripravili besedila vrste uredb: uredba o ustanovitvi slovenske banovine, uredba o organizi-

³⁹ Stiplovšek, *Ukinitve samouprav in oblikovanje banske uprave Dravske banovine*, str. 102–103.

⁴⁰ Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem 1927–1929*, str. 335, 338–339, isti: Die verfassungsrechtliche Lage und die Autonomiebestrebungen Sloweniens im jugoslawischen Staat 1918–1941. *Österreichische Osthefte*, Jahrgang 39, Wien 1997, Heft 1, S. 39; Momčilo Zečević: Neki pogledi u Srbiji na političku delatnost dr. Antona Korošca 1918–1940. *Prispevki za novejšo zgodovino*, letnik XXXI, Ljubljana 1991, št. 1 (*Življenje in delo dr. Antona Korošca : razprave s simpozija v Mariboru 13. decembra 1990*), str. 72 (Zečević, *Pogledi na Korošca*); Janko Prunk: Slovenske predstave o avtonomiji (oziroma državnosti) in prizadevanja zanjo v Kraljevini Jugoslaviji. V: Bogo Grafenauer ... et al. (ur.). *Slovinci in država : zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU : od 9. do 11. novembra 1994*. – Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1995, str. 140.

ranosti banskega oblastva in banovinskega zbora kot slovenskega parlamentarnega predstavništva, uredbe o volitvah v banovinski zbor in o njegovem poslovniku, uredbe o upravnem sodišču za Slovenijo in uredbe o banovinskem proračunu. Pripravljeni so bili tudi predlogi o prenosu zadev s posameznih ministrstev na urade v Ljubljani. Leta 1940 je nekdanji minister SLS dr. Andrej Gosar v posebni publikaciji objavil še študijo *Banovina Slovenija*, v kateri je utemeljil številne državnopravne, gospodarske in finančne razloge za oblikovanje slovenske banovine. Priprave za ustanovitev Banovine Slovenije so nato zaradi naraščajoče vojne nevarnosti prekinili. Zato na zadnjem zasedanju februarja 1941 banski svet o ustanovitvi slovenske banovine ni več razpravjal.⁴¹ Je pa glasilo Slovenske ljudske stranke *Slovenec* še tri tedne pred napadom sil Osi na Kraljevino Jugoslavijo poudaril, da so »naši cilji (...) vendar(le) ... popolnoma jasni«. To je »slovenska avtonomija, ki jo bomo v novi državni ureditvi prej ali slej tudi dobili.«⁴²

Zgodovina ni dovolila izvedeti ali bi Slovenci lahko v Kraljevini Jugoslaviji dosegli avtonomijo ali ne, saj kraljevine od aprila 1941 ni bilo več. Preostane nam le ugotovitev, da temeljni slovenski narodnopolitični cilj – avtonomija – v prvi jugoslovanski skupnosti ni bil dosežen. To je bil en vidik slovenske izkušnje s prvo Jugoslavijo. Razočaralo je tudi dejstvo, da so se Slovenci morali poleg neuresničenega avtonomističnega državnopravnega cilja in vpetosti narodnojezikovnega in kulturnega razvoja v jugoslovanski unitaristični sistem, soočiti tudi z nižjo, t. i. balkansko kulturno-civilizacijsko ravnijo, ki je obvladovala jugoslovanski politični, kulturni in gospodarski prostor. Potem, ko so vstopili v Jugoslavijo jih je na kulturnoznanstvenem področju spremljala tudi večkrat izrečena grožnja o ukinitvi šele v jugoslovanski državi ustanovljene slovenske univerze. Hkrati so bili na gospodarskem področju ujeti še v trdno privit in na jug naravnani davčni primež. Na zunanjepolitičnem področju pa je bila porazna izguba Primorske, ki se ji je Kraljevina SHS mednarodnopravno odrekla v korist Kraljevine Italije s podpisom rapallske mirovne pogodbe 12. novembra 1920.⁴³

Toda če celovito ocenimo razmerje med Slovenci in Jugoslavijo v letih 1918–1941, lahko opozorimo, da so slabe slovenske izkušnje z njo ublažile nekatere ugodne značilnosti in pridobitve slovenskega razvoja v tej državni skupnosti. T. i. tiha avtonomija je dokazovala, da so Slovenci sposobni sami, po avtonomni poti urejati in voditi svoje nacionalno, kulturno, gospodarsko in tudi politično življenje. To jih je utrdilo v prepričanju, da je njihov večinski narodni avtonomistično-federalistični cilj utemeljen, kar je krepilo slovensko nacionalno zavest in samozavest. Slednjo so krepili tudi v Jugoslaviji vsestransko razvito slovensko narodno-kulturno življenje, vzpostavitev celovitega slovenskega prosvetnega sistema in izrazit gospodarski napredek slovenskega naroda. Slovenci so v prvi Jugoslaviji poleg gospodarskega in kulturnega postali tudi upoštevanja vreden politični dejavnik, ki je sooblikoval tedanjo državno politiko. Ob tem so razvijali tudi moderno demokratično družbeno, socialnogospodarsko in politično misel.⁴⁴ Kot viden dejavnik v jugoslovanski državi so bili tudi privlačna sila in moralna opora sonarodnjakom izven jugoslovanskih meja. Glede na tak razvoj v prvi Jugoslaviji lahko ugotovimo, da so Slovenci v času njenega obstoja – seveda v okviru danih

⁴¹ Perovšek, *Slovenci in Jugoslavija*, str. 25; Zečević, *Pogledi na Korošca*, str. 72; Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem 1927–1929*, str. 339–342.

⁴² *Slovenec*, leto LXIX, št. 63, 16. 3. 1941, Naša pot.

⁴³ Jurij Perovšek: Srbi vladajo, Hrvati razpravljajo, Slovenci plačujejo (Mit in resničnost prve Jugoslavije). *Časopis za zgodovino in narodopisje*, letnik 75 (Nova vrsta 40), Maribor 2004, št. 2–3, str. 425.

⁴⁴ *Prav tam*, str. 411–425. Glej tudi Jurij Perovšek: Politične stranke ter idejne, socialnogospodarske in narodnopolitične usmeritve v slovenski družbi v letih 1918–1929. V: Jurij Perovšek: *Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918–1929)*. – Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 1998 (Viri 13), str. 18–19.

možnosti – izboljšali svoj eksistencialni zgodovinski položaj. Na tej osnovi so nato – po z dejanji dokazano narodnoosvobodilno voljo in vojaško sposobnostjo v drugi svetovni vojni – začeli živeti svojo drugo jugoslovansko izkušnjo. To pot v socialistični, federativno urejeni in republikanski jugoslovanski skupnosti. Kot vemo so jo zaradi prodora velikosrbske nadvladovalne politike in z njo povezane unitaristične misli leta 1991 zapustili na osnovi zgodovinske dozorelosti za lastno in neodvisno nacionalno državo.⁴⁵ Njeno ustanovitev so razglasili 25. junija 1991, državno samostojnost Republike Slovenije pa ubranili v vojni za Slovenijo od 26. junija do 4. julija 1991.

Summary

Slovenes and the Yugoslav Community between 1918 and 1941

Jurij Perovšek

Stipulated by the constitution, the two basic characteristics of the first state of Yugoslavia (1918–1941) were state centralism and integration of the nations living within the state. In this context, individual nations were to be reduced to mere »tribes« of the imaginary »Yugoslav« nation and unable to realize their national potential. Along with other Yugoslav nations, Slovenes were faced with the dilemma whether to accept their designated role and disappear in the melting pot of Yugoslavia or to resist and fight for the right to maintain their own language, culture, and unique national character. This right could be realized within a reformed state of Yugoslavia that would either insure autonomy to its nations or become a federative state with several nations. The second option, which was supported by the majority of Slovenes, including the leaders of their political parties, was most fervently advocated by the leading Slovene political power of the time, the Catholic Slovene People's Party (SLS). In 1923, the Party had formed an accomplished autonomist and federalistic state program that claimed Slovene legislative autonomy with its own parliament and government. Tactically emphasized from time to time, this claim was supported by the Party until the end of the first state of Yugoslavia.

While these demands could not be realized at the time due to a lack of adequate constitutional and political provisions in the 1920s, preparations for the formation of a special Slovene state unit, named Banovina Slovenija (Province of Slovenia), which had started at the end of the 1930s, were well under way until they were terminated by the onset of war in the beginning of 1941. In the period between 1927 and 1929, however, the SLS managed to realize, at least partly, its autonomistic program. Within the constitutional rights of that time and within the then administrative and territorial units the Slovene People's Party managed to at least partly execute autonomous decisions on issues of economic, social, cultural, and educational nature. A similar situation occurred in the second half of the 1930s when the Slovene People's Party held the majority within the Drava Province Council appointed by the then Minister of the Interior. Increasingly, the Council became a decisive factor in solving matters pertaining to the progress of Slovenia. Even though there were no legal provisions for this, Slovenia lived its own independent life, proving that it was able to manage and conduct autonomous political, national, cultural, and economic decisions. It is possible to say that this aberration from Yugoslav centralism, combined with marked economic progress of Slovenia and with favorable conditions for the development of culture, made it possible for Slovenes to considerably improve their existence. After the Second World War, in which they had demonstrated their military capabilities and the will to drive the occupiers out of their country, this formed the basis on which they started to live in the second state of Yugoslavia. In 1991, when they were mature enough to form their own state, they seceded from Yugoslavia and started living in their own, independent state of Slovenia.

⁴⁵ Prim. Perovšek, *Jugoslovanstvo in vprašanje narodov*, str. 23.